Paul Csavdari

Filosofia - moașa tuturor canoanelor

Toate canoanele apar după anul 280 î.Hr.

Dacă ne uităm în istorie, observăm un fapt pe care puțini îl discută: niciuna dintre marile religii ale lumii nu a avut de la început un „canon” fix. Înainte de secolul al III-lea î.Hr., tradițiile erau orale, variate, fluide. Comunitățile păstrau povești, imnuri, legende și ritualuri, dar în forme diferite de la un loc la altul. Diversitatea era regula.

Și totuși, la un moment dat, ceva se schimbă. În locul pluralității de texte și tradiții apare ideea de corpus unic, declarat imuabil, inspirat de Dumnezeu sau de Absolut. Celelalte variante sunt fie interzise, fie arse, fie marginalizate. Acesta este momentul nașterii canonului religios.

Cine a produs această mutație?

Nu simpla evoluție a tradițiilor, ci filosofia greacă, moștenită din școlile lui Platon și Aristotel și preluată de cultura elenistică. Filosofia aduce două idei decisive:

1. Adevărul este unul singur– dacă adevărul e unic, nu pot exista mai multe versiuni paralele.
2. Adevărul este pentru toți– deci trebuie să fie formulat într-un text clar, ordonat și accesibil comunității largi.

Aceste două principii, unite cu puterea imperială care a impus ordinea, au dat naștere canonului. De aici înainte, toate religiile mari vor repeta aceeași schemă: se fixează un text unic, se elimină rivalii, se sacralizează limba în care a fost redactat și se creează o clasă de interpreți care să-l explice.

Iudaismul și Septuaginta – primul canon filosofic

Primul pas a fost făcut de iudaism, dar nu în Ierusalim, ci în Alexandria, capitala Egiptului elenistic. În jurul anului 280 î.Hr., sub patronajul lui Ptolemeu al II-lea, Tora și alte scrieri evreiești au fost traduse în greacă. Această traducere este cunoscută ca Septuaginta (LXX).

Oficial, era un ajutor pentru evreii din diaspora, care nu mai vorbeau ebraica. În realitate, a fost mai mult: o universalizare a tradiției evreiești. Textul fluid al evreilor devine acum corpus ordonat, accesibil în limba filosofiei și a științei vremii. În spate se afla Demetrios din Phaleron, discipol al lui Teofrast (școala peripatetică, urmașa directă a lui Aristotel), cel care administra Biblioteca din Alexandria. Nu e întâmplător: biblioteca voia să adune și să clasifice toate cărțile lumii. Canonul evreiesc a fost integrat în acest proiect.

Este important de știut și un alt detaliu: rabinii evrei, după distrugerea Templului (70 d.Hr.), la Iamnia (Yavne) au restrâns canonul la ceea ce azi se numește Tanakh– doar 24 de cărți, în ebraică, fără Tobit, Iudita, Înțelepciunea, Macabei etc. Cu alte cuvinte, canonul rabinic este o reacție naționalistă la universalizarea filosofică din LXX. Dar primul canon real, născut în mediul elenistic, a fost Septuaginta.

Budismul – de la predici orale la Tipitaka

Cazul budismului este și mai grăitor. Gautama Buddha (sec. VI î.Hr.) nu a lăsat texte scrise. Ucenicii au păstrat predicile oral, fiecare comunitate după memorie. Pentru trei secole, budismul a fost o tradiție fluidă, fără canon unic.

Totul se schimbă în secolul al III-lea î.Hr., sub regele Așoka. El convoacă concilii, adună predicile, le ordonează și le fixează în trei colecții: Discursurile, Disciplină, Analizele (Abhidharma). Acestea devin canonul Tipitaka („Cele trei coșuri”). Pe la sfârșitul secolului I î.Hr., canonul este pus în scris în Sri Lanka, pentru a nu se mai pierde.

Desigur, concepte precum samsara, karma sau moksha existau deja în India înainte de Alexandru, fiind comune și în jainism sau în upanișade. Dar acestea nu constituie un canon religios universal. Diferența esențială este că, abia după contactul cu filosofia greacă, budismul trece de la un nucleu doctrinar indian la un corpus canonic fixat, dialectic și paradoxal, comparabil cu ce se întâmplă în iudaism, creștinism sau islam.

Influența filosofiei grecești e vizibilă în context. Regii indo-greci, urmașii lui Alexandru în nordul Indiei, au intrat direct în dialog cu budiștii. Cel mai faimos exemplu este „Întrebările lui Milinda” (Milindapañha)– un dialog între regele grec Menandru (Milinda) și călugărul budist Nāgasena. Discuția este condusă exact în stil dialectic, amintind de dialogurile platonice.

Mai târziu, în secolul I d.Hr., apare și budismul Mahayana, care introduce paradoxuri filosofice radicale: Nirvana este identică cu Samsara, ființa nu există, dar trebuie salvată. Aceste paradoxuri

nu distrug canonul, ci îl fac și mai dependent de comentarii filosofice. Canonul devine astfel nu doar o colecție de texte, ci o sursă nesfârșită pentru interpretare.

Hinduismul – de la oralitate la epopei canonice

Hinduismul părea la început imposibil de redus la un canon: imnuri vedice transmise oral, mituri nesfârșite, ritualuri tribale. Filosofia elenistică și presiunea pentru sistematizare au schimbat lucrurile.

În perioada dintre secolul II î.Hr. și secolul II d.Hr., apar Upanișadele târzii, care dau o interpretare filosofică: sufletul individual (ātman) este identic cu absolutul (brahman), iar lumea este iluzie (maya). În același timp, epopeile Mahabharata și Ramayana sunt compilate și puse în scris. În Mahabharata, Bhagavad-Gītā este construită ca un dialog filosofic între Arjuna și Krishna – foarte asemănător ca structură cu un dialog platonician.

Și aici apar paradoxuri: cum poate fi uciderea un act al datoriei (dharma)? Cum poate fi realitatea o iluzie și totuși să ne oblige moral? Răspunsurile au venit prin comentarii filosofice (școlile Vedānta, Mīmāṁsā). Canonul nu există fără filosofie, iar filosofia devine interpretul obligatoriu al canonului.

Creștinismul – din haos textual la Noul Testament

Primele comunități creștine citeau texte diverse: evanghelii multiple (Matei, Marcu, Luca, Ioan, dar și Evanghelia lui Toma, a lui Petru, a Egiptenilor etc.), epistole (unele autentice, altele discutabile), apocalipse (nu doar cea a lui Ioan). Nu exista un Noul Testament unic.

După ce Constantin legalizează creștinismul, devine urgentă o unitate. Nu putea exista o religie imperială fără canon clar. În anul 367, episcopul Atanasie al Alexandriei scrie o scrisoare festivă în care listează pentru prima dată exact cele 27 de cărți care formează Noul Testament și astăzi. Restul sunt declarate apocrife, eretice, neautentice.

Filosofia greacă este prezentă de la început. Pavel fusese educat la Tars, un centru stoic. Justin Martirul era platonician. Origen a studiat cu Ammonius Saccas, maestru al lui Plotin. Capadocienii și Atanasie formulează dogma Trinității în termeni filosofici: ousia, hypostasis. Creștinismul universal nu e doar religie, ci mai ales filosofie sistematică aplicată textului.

Este important să spunem și altceva: mesajul lui Isus avea un universalism moral – chemarea omului la adevăr și iubire. Dar ceea ce a devenit creștinismul istoric este un universalism filosofic, construit prin canon și dogmă.

Islamul – canonul Uthmanic

Islamul a apărut în secolul al VII-lea în Arabia. Mahomed a recitat versetele, discipolii le-au memorat sau le-au scris pe frunze și oase. După moartea lui, existau versiuni diferite. În jurul anului 650, califul Uthman a ordonat să se facă o versiune standard și toate celelalte să fie arse. Așa s-a născut canonul coranic.

Și aici se repetă același tipar: un text unic, arderea variantelor, sacralizarea limbii (araba clasică). Nici o traducere nu e considerată echivalentă. Paradoxurile și ambiguitățile lexicale fac textul dependent de interpretare (tafsīr). Filosofii arabi (al-Kindi, al-Farabi, Avicenna, Averroes) au venit repede să dea coerență prin logica aristotelică. Canonul a fost „fixat cu focul", dar explicat prin filosofie.

Protestantismul – canonul "redus"

Ultimul mare episod de canonizare apare în Reforma protestantă. Luther a eliminat din Vechiul Testament cărțile „deuterocanonice" (Tobit, Iudita, Macabei etc.), păstrând doar ce este în Tanakh-ul evreiesc. Noul Testament rămâne același – 27 de cărți.

Dar succesul acestei „reduceri" nu vine din puritate teologică, ci din sprijinul principilor germani, care au văzut în Reformă o șansă de a se emancipa de Roma. Tiparul este același: decizie asupra canonului + putere politică pentru a o impune.

Canonul - instrument de putere

În toate aceste cazuri, vedem aceeași logică greacă a canonului: adevărul devine normă printr-un text fixat, interpretat de o castă autorizată, în folosul puterii politice.

Împărații și conducătorii au câștigat prin acest sistem o dublă garanție: unitatea ideologică și obediența supușilor. Filosofii și teologii, la rândul lor, au câștigat o poziție privilegiată ca „interpreți ai canonului". Iar poporul a pierdut libertatea de a judeca singur și a fost prins în capcana: „scris este – deci așa este".

Fapt este că, nici Isus, nici Buddha, nici măcar Mahomed nu au scris un canon. Ei au predicat, au trăit, au transmis oral. Canonul a apărut întotdeauna după ei, prin mâna celor care au avut interes să transforme o mișcare spirituală într-o instituție.

Așadar, canonul nu este expresia revelației, ci un instrument de putere. El fixează un adevăr unic, elimină alternativele și creează o autoritate care să administreze interpretarea.

Toate au trecut prin mâna filosofilor

Privind în ansamblu, tabloul e clar:

- Toate religiile mari au avut inițial pluralitate de texte.
- Toate și-au fixat canonul abia după secolul al III-lea î.Hr.
- Toate au făcut-o sub sprijin politic (rege, împărat, calif, prinț).
- Toate au eliminat deliberat variantele rivale.
- Toate au introdus paradoxuri care cer interpretare.
- Toate au produs o elită de mediatori și au sacralizat o limbă.

Așadar, canonul nu este darul divinității, ci produsul filosofiei și al puterii. Cine citește un „text sacru” și îl consideră veșnic și imuabil trebuie să știe că textul a trecut prin mâinile filosofilor, prin focul arderilor și prin ștampila împăraților.

Ceea ce fiecare religie prezintă drept „etern și imuabil” este, în realitate, un construct târziu, apărut în epoca elenistică. Religia universală nu există fără canon, iar canonul nu există fără filosofie. De aceea, filosofia este moașa tuturor canoanelor.

Cronologia esențială

- c. 280 î.Hr.– Septuaginta (LXX) la Alexandria. Traducere a Torei și altor texte evreiești în greacă, sub patronajul lui Ptolemeu al II-lea. Biblioteca din Alexandria, condusă de Demetrios din Phaleron (discipol al lui Teofrast, școala lui Aristotel), integrează textul evreiesc în proiectul filosofic al clasificării universale.
- c. 250 î.Hr. – sec. I î.Hr.– Conciliile budiste sub regele Așoka. Predicile lui Buddha sunt adunate și fixate ca Tipitaka („Cele trei coșuri”). Spre sfârșitul sec. I î.Hr. canonul este pus în scris în Sri Lanka.
- sec. II î.Hr. – sec. II d.Hr.– Upanișadele târzii, Mahabharata, Ramayana. Hinduismul trece de la oralitate la compilații canonice. Bhagavad-Gītā este redactată ca dialog filosofic.
- 325 d.Hr.– Conciliul de la Niceea: dogma trinitară e fixată politic.

- 367 d.Hr.– Atanasie al Alexandriei (Epistola festivă 39) enumeră pentru prima dată exact 27 de cărți ale Noului Testament. Lista devine standard.
- c. 650 d.Hr.– Califul Uthman ordonă redactarea unei versiuni standard a Coranului și arderea celorlalte variante.
- 1517–1555 d.Hr.– Reforma protestantă. Luther elimină deuterocanonicele din Vechiul Testament. Supraviețuirea noii versiuni depinde de sprijinul principilor germani (politic, militar, financiar).

Legături directe cu filosofia

- Iudaism (LXX): Demetrios din Phaleron, discipol al lui Teofrast (școala peripatetică, urmașa lui Aristotel), organizează traducerea și clasificarea. Biblioteca din Alexandria era un proiect filosofic de totalizare a cunoașterii.
- Budism: „Întrebările lui Milinda" (Milindapañha) – dialog între regele indo-grec Menandru și călugărul Nāgasena. Structura dialectică este clar de inspirație filosofică grecească.
- Hinduism: Bhagavad-Gītā are formă de dialog filosofic; școlile Vedānta și Mīmāṁsā folosesc instrumente logice asemănătoare stoicilor. Influența indo-elenistică este vizibilă.
- Creștinism: Pavel, format la Tars (centru stoic); Justin Martirul, filosof platonician; Origen, elev al lui Ammonius Saccas; Capadocienii și Atanasie, toți operează în limbaj platonico-aristotelic.
- Islam: canonul e fixat politic de Uthman, dar filosofia intră imediat: al-Kindi, al-Farabi, Avicenna, Averroes – toți interpretează Coranul prin logica aristotelică.
- Protestantism: Erasmus și Melanchthon, umaniști și filosofi ai Renașterii; Luther, format în scolastica aristotelică. Canonul redus e legitimat prin filologie și filosofie.

Șapte constante universale

1. Puterea politică/imperială impune canonul (Ptolemeu, Așoka, Constantin, Uthman, principii germani).
2. Eliminarea variantelor: ardere, interdicție, stigmatizare ca „apocrife".
3. Paradoxuri interne: fiecare canon conține contradicții care cer interpretare.
4. Obsesia pentru Unul: adevărul trebuie să fie unic și universal.
5. Crearea unei elite de mediatori: rabini, brahmani, preoți, imami, doctori ai Bisericii.
6. Sacralizarea limbii canonice: ebraică, greacă, sanscrită/pali, arabă. Limba devine barieră și instrument de control.

7. Excluderea comunităților rivale: samariteni, gnostici, școli budiste „eretice”, șiiți/sunniți.

Așadar vedem aceeași schemă peste tot. Canonul religios nu apare „natural” din viața comunității. El este produsul filosofiei grecești și al puterii politice, replicat în iudaism, budism, hinduism, creștinism, islam și protestantism. În fiecare caz găsim aceleași mecanisme: puterea care decide, arderea variantelor, paradoxul care cere interpret, limba sacralizată și excluderea rivalilor.

Toate canoanele au trecut prin aceeși matriță.

Dar nici Isus, nici Buddha, nici Mahomed nu au scris vreun canon. Ei au predicat, au trăit, au inspirat. Canonul a apărut abia după ei, prin mâna celor care au avut interes să transforme o mișcare spirituală într-o instituție. Din Alexandria și până la Uthman, din Așoka și până la Luther, mecanismul s-a repetat: puterea politică a impus un text unic, filosofia i-a dat limbajul și paradoxurile necesare, iar restul variantelor au fost eliminate. De aceea canonul nu este darul divinității, ci instrumentul prin care Puterea și Filosofia au fixat un adevăr unic și au controlat interpretarea.

Canonul – închiderea adevărului

Ideea de „a face ordine” între texte, de a separa scrieri „inspirate” de „apocrife”, vine direct din filosofia greacă. Aristotel a inventat clasificarea pe „categorii”, pe baza „esențelor”. Exact același mecanism a fost aplicat și asupra scrierilor religioase: din pluralitatea de tradiții, s-a impus o singură variantă, declarată „adevăr”, iar restul au fost eliminate. Așa s-a născut canonul.

Dar prin canon adevărul a fost închis. În loc să fie lăsat să se manifeste liber și să se dovedească singur, a fost îngrădit, îmblânzit și plimbat prin lume ca proprietate a celor care l-au „fixat”. Canonul a făcut din revelație un bun administrat de o elită.

Și aici stă geniul filosofiei: nu în a descoperi adevărul, ci în a crea mecanisme prin care orice idee, odată impusă ca „adevăr”, poate unifica masele și le poate aduce sub control. Canonul a fost doar începutul. După el au urmat dogmele, conciliile, excomunicările, până când filosofia însăși, prin Iluminism, a decretat că toți cei care mai cred în canoane sunt „naivi” și a impus secularismul ca noul „adevăr universal”.

Astfel, povestea canonului nu este despre revelație, ci despre putere.